

Darko
DUKOVSKI

Filozofski fakultet u Rijeci

ISTRA XX. STOLJEĆA
(1900.-1950.):
PROMJENE IDENTITETA
(SOCIJALNI I
GOSPODARSKI
UZROCI)



Primjer Istre, od kraja XIX. do kraja XX. st., pokazuje brze i stalne mijene identiteta. Fluktuacija stanovništva, dolazak i odlazak, Istra kao područje *ljudske promenade*. Istra kao sjecište ali i borilište različitih naroda, jezika, kultura, vjera i običaja. Sunce i temperament Mediterana, oblaci i mirnoća Mitteleurope ali i zrnice nepredvidljivosti i strastvenosti Balkana. Istra u razdoblju od stotinjak godina prolazi kroz brojne i snažne procese društveno-političkih i gospodarskih promjena koje su dakako utjecale na promjene sastavnica njenoga identiteta. Problem je prepoznati taj identitet ili možda identitete. Naposljetku, oni se čine višeznačnim i eteričnim - skoro neuhvatljivim. Posebne teškoće, u svemu tome, izaziva istraživanje tzv. *narodnih kulturâ* tijekom društvenih i gospodarskih promjena u kojima su previranja najsnažnija. Problem je u tome što se ne mogu izravno, arhivski izučavati jer *arhivskih obavijesti* o njima nema, već samo posredno. Koliko god poznavali etnološku literaturu ili i sami se bavili etno i antropološkim istraživanjima ovaj fenomen nam uvijek izmiče cjelovitoj spoznaji. Tim nam je teže što polazimo od vremena kada je ova narodna ili pučka, u našem slučaju, hrvatska i talijanska kultura u procesu industrijalizacije počela doživljavati značajne promjene. Posebnost istarskoga prostora, prije svega etnička i nacionalna pluralnost onemogućuju istraživanja jedne *narodne kulture* već upućuju na analizu kulturâ i društava. Sve ovo možda upućuje na to da se na *narodnu kulturu*, odnosno u Istri *narodne kulture*, može promatrati kao na povijesni fenomen. Konačno, treba shvatiti da su sve europske *narodne kulture* umrežene u nekakav opći civilizacijski, recimo to suvremenim rječnikom informatike, *network* u kojemu postoji stalna izmjena informacija.

Ono što možda razlikuje Istru od ostalih hrvatskih zemalja ali i europskih regija je činjenica da su slojevi istarskog društva toliko umreženi da ne opstaju jedni bez

drugih, odnosno, u suprotnom, nužno se iz temelja mijenjaju, gubeći pri tome osjećaj kontinuiteta.

Doba Mitteleurope (od konca XIX. st. do 1918. godine)

Socijalna struktura stanovništva Istre početkom XX. stoljeća vrlo se brzo mijenjala, posebice u većim istarskim urbanim središtima, ali i u okolnim ruralnim zonama. Gospodarska zaostalost, za koju je vezana i ona društvena, osnovni je značaj Istre s početka XX. stoljeća. Činjenica je da je gospodarsku hegemoniju u načelu uvijek osigurava u istarskoj pokrajini politički sustav koji je favorizirao talijanski etnikum. Od 1869. do 1918. godine Istra je administrativno podijeljena na šest kotarskih kapetanata: koparski, porečki, pulski, pazinski, voloski i lošinjski. Oni su pak podijeljeni na dva do tri sudbena kotara a kotari na područja mjesnih općina, a ova, pak, na katastarske općine.

Kotarski kapetanat Kopar dijelio se na sudbene kotare Kopar, Piran i Buzet. Godine 1900. brojao je 79.814 stanovnika (najviše u sudskom kotaru Kopar 39.883, potom Piran 20.860 i konačno Buzet sa svega 19.071 stanovnikom) da bi 1910. godine, broj stanovnika porastao na 86.200 stanovnika. Značajno je naglasiti da se porast broja stanovnika odrazio većim dijelom u ruralnim sredinama osim u Piranu. Gradsko stanovništvo se služilo isključivo talijanskim jezikom dok je seosko govorilo slovenskim i hrvatskim (Buzet). Onako kako su se među sobom razlikovali *kotarski kapetanati* u Istri prema svojoj socijalnoj strukturi tako su se razlikovali i unutar sebe. Činjenica je da je većina žitelja kapetanata živjela u primorskom dijelu koji su bili naviknuti na urbani život nekadašnjih srednjovjekovnih komuna. Primorski je dio osim toga imao i dobru infrastrukturu posebice što se tiče prometnica tako da je njegova veza s Trstom bila vrlo dobra. Na tom području razvijat će se trgovina i industrija što će svakako utjecati na primjene u socijalnoj strukturi područja te bržu i dublju diferencijaciju društvenih slojeva. Dobar pokazatelj su statistički podaci odnosa produktivnog i neproduktivnog stanovništva. Godine 1900. produktivnog stanovništva je bilo čak 59,6 posto, a 1910. 47,3 posto od ukupnog broja stanovništva. Ovo smanjenje produktivnog stanovništva 1910. godine vezano je za povećanje broja stanovništva i neproduktivnog stanovništva u trgovini i prometu.¹ Indu-

¹ I. BEUC, *Istarske studije: osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća*, Zagreb, 1975., 148.

stria se vrlo slabo razvija od početka stoljeća do pred Prvi svjetski rat o čemu govori podatak da je u toj djelatnosti 1900. bilo zaposleno 4.457, a 1910. 6.189 ili 14,7 posto od ukupnog produktivnog dijela stanovništva. Početkom XX. stoljeća, u *kapetanatu* je postojalo devet manjih tvornica, jedna u Miljama, jedna u Kopru, četiri u Izoli i tri u Piranu.² Interesantno je da su u tim industrijama radili dobrim dijelom i stranci, poglavito kao specijalistički i kvalificirani radnici i majstori. U isto vrijeme po gradovima zapadne Istre bili su raštrkani samostalni obrtnici: krojači, zidari i kamenoresci. Njima su se od 1910. godine pridružili zidarski, drveno prerađivački, kamenorezački, tekstilni i prehrambeni obrti. Naposljetku, poljodjelstvom bavio se najveći broj produktivnog stanovništva, ali je za poljoprivredu vezan i najveći broj uzdržavanog stanovništva. Godine 1910. 28.978 produktivnog stanovništva uzdržavalo je 31.876 stanovnika što znači da se za loše žetve ovaj nesrazmjer mogao znatno osjetiti.³

U javnim službama i slobodnim zanimanjima kao primjerice činovnici, odvjetnici, notari, liječnici, profesori, učitelji ali i rentijeri, koji su prije svega vezani za urbana područja bilo je uposlano 1910. godine 3.116 ljudi od čega čak 1.609 žena. Ovaj broj za to vrijeme nije beznačajan i predstavlja snagu u društveno-političkim mijenama s kojom treba ozbiljno računati. Primorski gradovi, *koparskog kapetanata* od početka XX. stoljeća već su imali socijalno izdiferencirano stanovništvo. Društvena podjela rada je izvršena mnogo ranije nego u ruralnim sredinama. U gradovima se razvija trgovački i agrarni kapital jer se kapitalistička privreda već uvukla u trgovinu i poljoprivredu (manje). Razvija se inteligencija neovisno o državnoj administraciji što će polučiti snažnijim razvojem kulturnog i prosvjetnog života.

Kotarski kapetanat Poreč okupljao je sudbene kotare Poreč, Buje i Motovun. Stanovništvo *kapetanata* od 1900. do početka Prvog svjetskog rata bilo je u stalnom porastu. Najveći porast bilježi ruralno stanovništvo koje je i najbrojnije. Ono i određuje smjer gospodarstva cijele zone. Statistički podaci govore da ekonomski odnosi u *kapetanatu* nisu za većinu stanovništva bili povoljni. Ipak odnosi produktivnog i neproduktivnog stanovništva 1910. godine povoljniji su od onog u *koparskom kapetanatu*: nisu čak ni 1:1. Industrija u *porečkom kapetanatu* praktički nije ni postojala. Postojali su obrti.⁴ Razvoj obrta posebice zidar-

2 I. BEUC, n.dj. 149.

3 Oesterreichische Statistik, sv. I., knj.III., Beč, 1910., 107.

4 Godine 1902. bilo je 634 obrtničke radnje od toga 201 krojačnica, 117 prehrambenih radnji, 84 kemijske struke, 69 metalopreradačkih, 51

ske, stolarske i krojačke struke govori nam o jačanju kupovne moći većeg broja stanovnika kapetanata. U kapetanatu pučanstvo se najvećim dijelom bavilo poljodjelstvom. Najamnih radnika ima malo. Godine 1910. najamnih radnika u svim privrednim granama ima svega 2.759 od toga čak 1.846 otpadalo je na poljoprivredu a od ukupno 1.202 nadničara čak 758 osoba radi na veleposjedu.⁵ No ne treba zaboraviti da se u poljoprivredi odvija i još jedan proces siromašenja jednog dijela sitnog gospodarstva i njegova propast na račun veleposjeda kojih je u tom kapetanatu ima najviše u Istri. Naime od 1900. do 1910. godine poradi hipotekarnih dugova bilo je velik broj promjena vlasništva zemlje, čak 6.448. Promjene vlasništva u tom razdoblju odvijao se poglavito na osnovu kupoprodaje i dražbi.⁶

Kotarski kapetanat Pula sastojao se od sudbenih kotara Rovinj (sam grad je od 1870. izdvojen), Vodnjan i Pula. *Kapetanat Pula* je najnaseljeniji i najrazvijeniji dio Istre. Godine 1900. zajedno sa gradom Rovinjom broji 77.197 stanovnika od kojih 40.365 je produktivno, a 36.832 uzdržavano što je odličan odnos zahvaljujući naglom razvoju industrije, trgovine i obrta i smanjenju poljoprivrednih radnika što odgovara činjenici o velikim migracijama ruralnog življa u gradove. Zanimljivo je stoga primijetiti da je 1910. godine upravo u ovom kapetanatu vrlo visok postotak najamne radne snage. Godine 1900. 54 posto, a 1910. čak 64 posto ukopnog produktivnog dijela stanovništva.

Kao što je za koparski i porečki kapetanat karakteristična poljoprivreda, veleposjed i kolonatski odnosi, tako je za pulski bila karakteristična industrijalizacija i razvoj radništva. Tu je naravno država bila najveći poslodavac a pulski Arsenal skupljalište brojnih zanimanja i obrtnika svih struka te stručnih i kvalificiranih i nekvalificiranih radnika. Arsenaloti (kako su ih u žargonu zvali) predstavljali su glavni i najveći dio radništva Pule. Krajem 1910. godine ratna mornarica (K. u K. Kriegsmarine) je upošljavala čak oko 8.000 civilnih radnika. Osim ove najveće industrije u *kapetanatu* je bilo otvoreno veliki broj drugih obrtnih radnji koje su zadovoljavale potrebe stanovništva. Grad Pula je u to vrijeme bio drugi grad po veličini iza Zagreba na području od Drave do mora. Na području sud-

radnja za preradu drveta, 34 zidarskih, 25 za obradu kamena, 15 za proizvodnju tekstila itd. Deset godina kasnije 658 ljudi je samostalnih obrtnika koji upošljavaju 398 radnika, 25 namještenika, 21 šegrta, 367 nadničara, 26 slugu i čak 196 članova obitelji koji pomažu u radu.

5 C.SILVESTRI, *Strutture e forze sociali e politiche nella societa istriana degli anni venti*, *Qualestoria*, 1/1977. Trieste, 1977.29-30.

6 I.BEUC, n.dj 195.

skog kotara Rovinj bilo je 1900. godine čak sedam tvornica (duhana, tjestenine, sardina, stakla, voska, cementa i vapna).

Samostalni obrtnici su predstavljali 22 posto produktivnog stanovništva, dok je najamna radna snaga predstavljala godine 1900. čak 54 posto, a 1910. 64 posto produktivnog stanovništva. Tako visok postotak najamne radne snage nije zabilježen ni u jednom drugom kapetanatu. U samom gradu Puli bila je najveća aglomeracija radne snage, od 33.396 radnika i službenika u Puli je bilo zaposleno čak 28.194, što je značajno utjecalo na socijalnu i mentalnu konfiguraciju ovog dijela Istre.⁷ I Rovinj po broju stanovnika ima visok postotak najamne radne snage iako je ona trinaest puta manja od one u Puli. Većinu radništva u Puli predstavljaju metalski, strojarski i građevinski radnici, koji su zaposleni u Arsenalu.

Kotarski kapetanat Pazin obuhvatio je područje sudbenih kotara Pazin i Labin. U njemu je obitavalo 1910. godine svega 48.518 stanovnika koji su se pretežito bavili poljoprivredom. Većinu stanovnika činili su Hrvati, a hrvatski jezik je bio većinski jezik komunikacije.

Ako znamo da je 1910. kao glavno zanimanje najviše žitelja odabralo poljodjelstvo a potom obrt i industriju te trgovinu i promet, onda sve govori u prilog zaključku o vrlo niskom stupnju opće produktivnosti i gospodarskog razvoja. Za ovaj kapetanat je karakterističan slab demografski razvoj i vrlo nizak porast stanovništva, no broj produktivnog stanovništva je izrazito visok. Najvažniji čimbenik razvoja Labinštine je njen demografski uspon. Za samo pedesetak godina na Labinštini se stanovništvo povećalo za 43 posto. Posebice u selima oko novih industrijskih rudarskih središta - Krapanj i Vinež.

Kotarski kapetanat Volosko obuhvaćao je sudske kotare Volosko i Podgrad. Godine 1910. broji 54.550 stanovnika koje u cijelosti pripada hrvatskom nacionalnom korpusu. Od tog broja 59 posto je produktivnog, a 41 posto neproduktivnog stanovništva. Početkom stoljeća obrt je u ovom kapetanatu bio vrlo slabo razvijen. Čak i oni koji su se bavili obrtom većim dijelom bavili su se i poljoprivredom kao paralelnim zanimanjem. U obrtu je radila svega 3.141 osoba. Većina radno sposobnog stanovništva migrirala je u Rijeku kao najbliži industrijski grad. Ribarstvo je bilo nerazvijeno, a najveći dio –68 posto produktivnog stanovništva svoju egzistenciju održava radom u poljoprivredi.

Kotarski kapetanat Lošinj sa sudbenim kotarima Cres i Lošinj (Krk je 1905. postao samostalni kapetanat), brojao

7 I. BEUC n.dj. 201.-207.

je 42.519 stanovnika od kojih je 21.854 pripadalo produktivnom dijelu a čak 20.665 uzdržavanom. Ovaj nepovoljni odnos odigrati će važnu ulogu u migracijama unutar i van ovoga kapetanata. Pritisak neproduktivnog stanovništva bio je takav da se značajno odrazio na nizak standard pučanstva. Broj zaposlenih u industriji i obrtu u kapetanatu bio je vrlo nizak, tek oko 1.500 osoba, od kojih su 1/3 činili zaposleni u krojačkom, postolarskom i brijačkom obrtu. Poljoprivreda je također bila na vrlo niskom stupnju razvoja. Žetve na području kapetanata bile su znatno ispod prosjeka u drugim austrijskim zemljama. Nerodica, peronospora i dugovi mučili su Cresane i Lošinjane. S jedne strane propast brodarstva (stari zastarjeli jedrenjaci) i pomorske trgovine, a s druge stalne nerodice utirale su put k propadanju mnogih poljoprivrednih gospodarstava.

Gledajući u postocima kućanstva i stanovništvo zastupljenog u pojedinim privrednim granama, dobivamo potvrdu izrečenih tvrdnji o agrarnom karakteru istarskog pučanstva ali i privrede. Glede vlasništva zemlje, čak 85 posto površine u privatnim je rukama, 14 posto drže općine, 0,73 posto Crkva i svega 0,23 posto država. Prevladavale su ekstenzivne kulture dok je dio bio javnih dobara i šuma.⁸ Jedan od ključnih čimbenika koji je odredio mogućnosti istarskog poljodjelstva jest i nejednaka podjela zemlje. Ukratko, jedan uski krug veleposjednika posjedovao je najviše zemlje, brojan je srednji posjed a najbrojniji je mali posjed jedva dostatan za preživljavanje.⁹

Naposlijetku, u razdoblju s kraja XIX. st. do 1918. godine, Istra u cjelini ipak osjeća posljedice *druge industrijske revolucije*. One su bile evidentne i u izgledu, i infrastrukturi istarskih gradova *zapadne obale*. Stalni porast pučanstva u razdoblju prve dekade XX. stoljeća nije bio usklađen s

8 L.VANELLO, Casse rurali e campagne istriane, 1927.-1937., L'Istria fra le due guerre: contributi per una storia sociale, Roma, 1985., 170. H. BURŠIĆ, Gospodarske prilike istarskog sela između dva svjetska rata i asimilacija "inorodaca", *Pazinski memorijal*, (PM) IX., Pazin, 1979., 170. CATASTO AGRARIO, Provincia di Pola, Roma, 1930. Za godinu 1929. *Catasto agrario* donosi podatke koji pomalo zbunjuju jer je obrazloženje brojčanih podataka u stvari hipotetično. Iz ovog izvora posve se jasno vidi sustavno propadanje drvenastih kultura, odnosno najviše vinove loze, dok je postotak šuma, pašnjaka, oranica i neobrađenog zemljišta u postocima najviše. Državni arhiv u Pazinu (DAP), Prefektura Pula (PP), (1930), kutija (k):95; fascikl (f): X-2-1/1: Bonifica carsica, 11.XI. 1930.

9 CATASTO AGRARIO, Provincia di Pola, Roma, 1930. Svega 1 posto sveukupnog broja gospodarstva (411 veleposjednika) drži u svom vlasništvu 96.007 ha zemljišne površine ili 28,8 posto, dok 20492 sitna zemljovlasnika ili 47,7 posto u svom vlasništvu drži 27.108 ha zemlje ili svega 8,2 posto. Ovi usporedni podaci govore kakvo bi to trebalo biti poljoprivredno gospodarstvo i kakvi socijalni odnosi su vladali u Istri između dva svjetska rata.; CATASTO, agrario, Provincia di Pola, Roma, 1935.

postojećim stupnjem privrednog razvoja. U tom razdoblju pučanstvo je u Istri naraslo za 111.355 osoba a van agrarna poglavito gradska privreda prihvatila je svega 70.961 osobu poslije 1880. što znači da se javio značajan višak radne snage u privredi. Ovi procesi pomogli su rast gradova Pule, Rijeke i Trsta koji su *skupljali* višak radne snage koja je sporo ali konstantno pristizala sa sela.¹⁰ Migracije i industrijalizacija, procesi su koji se u Istri, kao i drugdje u svijetu, odvijaju istovremeno. U to vrijeme bilo je najnormalnije da nekvalificirana radna snaga (Hrvati) dolazi iz Istre.¹¹ Glavni je razlog odlaska ruralnog življa u Trst što posla u istarskim gradovima jednostavno nije bilo za sve one koji nisu mogli preživjeti od zemlje.¹²

U razdoblju prve dekade XX. st. bilježimo i veća *prekomorska iseljavanja* u SAD i Argentinu. Broj Hrvata iz Istre do Prvog svjetskog rata koji su emigrirali u SAD kreće se oko 25 tisuća.¹³ Objektivna gospodarska zaostalost ruralnog svijeta Istre podržavala je njegovu socijalnu zaostalost i održavala svaki oblik gospodarske ovisnosti, pogotovu hrvatskog etničkog elementa od gospodarski razvijenijeg talijanskog. Ova bitna činjenica utjecati će na socijalnu marginalizaciju istarskih Hrvata ali i *elitizam* određenih, kako seoskih tako i gradskih talijanskih društvenih grupacija i slojeva. Stoga je znanstveno prihvatljiva ocjena o podudaranju gradskih i seoskih zanimanja s nacionalnom strukturom.¹⁴ *Gradska* zanimanja bila su poglavito primjerena Talijanima koji ujedno i drže financijsku

10 I. BEUC, n.dj. 301. Koliko je industrija bila slaba govore nam podaci i o broju stanovnika koji su živjeli od industrije i obrta tek 66.498 od 404.286 stanovnika 1910. godine. Od toga broja najviše otpada na puljsko radništvo koje se od 1880. sa 15% podiglo 1910. na čak 22% produktivnog stanovništva.

11 B. GOMBAC, Migracije prebivalstva v Trst s posebnim povdarkom na premikih istrskega populacijskega potenciala (1890-1918), Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru, Labinski zbornik, 2., Labin, Rijeka, 1981., 116. Godine 1910. u Istri je bilo 38% muške i 46,5% ženske populacije nepismeno. Poseban pečat procesu iseljavanja stanovništva iz Istre dali su puljski i lošinjski kapetanat. Konačno, koliko je u razdoblju od 1890 do 1910. godine Istrana napustilo Istru i migriralo u Trst? Godine 1890. u Trst je otišlo 12.753 žitelja Istre najviše iz gradova Kopra, Voloskog i Poreča. U razdoblju doseljavanja rođeno je 9.221, dok je do 1910. u Trstu rođeno čak 20.285 djece i generacije doseljenih Istrana (Hrvata, Slovenaca i Talijana).

12 U razdoblju velikih migracijskih procesa teško je pratiti točne razmjere i pravce ove pojave. Privremena, sezonska, povremena i stalna preseljenja iz sela u gradove tadašnja statistika nije precizno zabilježila. Istarsko stanovništvo nedvojbeno se kretalo unutar istarskog prostora. B.GOMBAC, n.dj. 109.-117.

13 A. LAUŠIĆ, Prilog iseljeničkoj problematici Istre od druge polovice XIX. do šezdesetih godina XX. stoljeća, PM, 21./1990. 43.

14 M. BALOTA, Proza i poezija, Rijeka 1959.,374.

moć u svojim rukama, dok su se Hrvati i Slovenci bavili poglavito *seoskim* zanimanjima, i ne samo da nisu imali ni ekonomsku ili političku moć, već su bili uopće izbačeni iz bilo kakve *igre* oko podjele moći.¹⁵ U gradovima se talijanska većina s prezirom odnosila prema hrvatskom i slovenskom etničkom elementu i njihovoj kulturi, ponajprije zbog njihovog siromaštva a potom zbog pripadnosti narodu koji za talijansko građanstvo *nije imalo povijesti*, što znači da je u njihovim očima bilo inferiornije. Talijanska *superiornost* proizlazila je prije svega iz njihovog materijalnog boljeg položaja. Već opisana i naslućena tradicionalna građanska etika, puritanska ili svjetovna koja je smatrala bijedu posljedicom moralne ili duhovne slabosti doprinijela je stvaranju stereotipa podjele na moralno nadmoćne i manje vrijedne a koristila se pri razabiranju talijanskog i hrvatskog stanovništva.

U razdoblju rata 1914.-1918. Istra doživljava radikalne promjene kako u demografskoj strukturi tako i u gospodarstvu. Određen broj ruralnog ali i gradskog življa moralo je u vrijeme rata u evakuaciji Istre, napustiti svoje domove i otići u unutrašnjost Monarhije (Češka, Moravska, Mađarska). Napuštena polja i rekvirirana stoka prijetili su uništenjem istarskog gospodarstva. Opustjeli gradovi, zaustavljen obrt i trgovina značajno će potresti ionako krhko istarsko gospodarstvo.¹⁶ Povijest se u Istri *ponavljala* u svojim najdramatičnijim kasnosrednjovjekovnim apokaliptičnim sekvencama.

Istarski liječnik, Talijan *Mauro Gioseffi* dao je izvanrednu sliku poratne Istre, ostavljajući mučan dojam o beznađu razvoja poluotoka. Iako Istra nije neposredno stradala u ratu niti su se na njenom teritoriju odvijale borbe, ona je pretrpjela štete po riječima Gioseffija ne samo "...moralne već i fizičke i ne bi se mogle ocijeniti kao male, niti su takove da se mogu zaliječiti od danas do sutra, iz jedne godine u drugu." Tražeći uzrok teškoj gospodarskoj situaciji Gioseffi nastavlja: "(...)Dovoljno se prisjetiti na evakuaciju većeg dijela Južne Istre (područje Pule pusto, a sam grad sveden je 1916. godine na oko 4.000 stanovnika, Rovinj 1915. na 600); na općenito povećani mortalitet u ratnim godinama uslijed nedovoljne ishrane, produžene gladi, nateklina zbog rata koji su zapravo bile posljedice gladi, velike seksualne apstinencije... koje su prijetile sterilnošću izvora naše egzistencije; na napor kojem su bile podvrgnute žene, otrgnute od materinjih dužnosti i prisi-

15 C. SILVESTRI, *Strutture e forze sociali...*, 28.

16 DAP ,PP,(1931),k:111;f:X-2/5.

ljene na rad u polju; na značajno smanjenje rođenih...¹⁷

Iz Istre je tijekom ali i neposredno nakon rata, iselilo u kontinentalnu (bansku) Hrvatsku i veliki broj hrvatske djece zbog nemogućnosti njihove prehrane. Većina ih se nakon talijanske okupacije više neće vratiti svojim kućama, već će morati nastaviti živjeti bez roditelja po domovima za siročad, ili će ih u najboljem slučaju posvojiti novi hranitelji.¹⁸

Doba Italije: asimilacija i dekadencija

Socijalne i demografske posljedice rata u Istri donijele su evidentan pad nataliteta koji se osjetio cijelo jedno desetljeće od 1921. do 1931. godine kada su i izvršeni popisi stanovništva.¹⁹ Vrlo loša je demografska slika Istre i krajem tridesetih, odnosno izrazito negativni odnos nataliteta i mortaliteta stanovnika.²⁰

Istarsko međuraće označeno je vrlo nesigurnim socijalnim prilikama, nepostojanjem konzistentne socijalne politike i nesređenim socijalnim odnosima. Istra se svrstavala u najsiromašnije *talijanske* pokrajine. Bez suvremenih cestovnih i željezničkih prometnica, nepostojanja tržišta te nedostatne opskrbe vodom, Istra je već na samom početku bila osuđena na puko preživljavanje, a i ono je mnogo puta dolazilo u pitanje. Najbolji pokazatelj vrlo niskog stupnja higijenskih, zdravstvenih uvjeta, jest i veliki broj smrtnosti pogotovu novorođene djece u prvim godinama nakon rata.²¹ Stopa mortaliteta od čak 23,3 promila Istru je stavila na treće mjesto u Italiji iza pokrajina *Puglie* i *Basilicate*. Godine, 1924. situacija će se malo popraviti iako će još uvijek stopa mortaliteta biti visoka. Istra će među svim tzv. *novim provincijama* biti na drugom mjestu po mortalitetu odmah iza provincije Zadar s 17,73 promila.²² O tome će i drugi poznati istarski liječnik Mario Zardi imati svoje mišljenje iskazano u jednom alarmantnom tonu objavljenom u pulskom dnevniku *L'Azione*. Između ostalog uzroke visokog mortaliteta novorođenčadi, djece

17 DAP, PP, (1931), k:111;f:X-2/5.

18 M. KOLAR, Zbrinjavanje istarske djece krajem I. svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj, PM, 22., Pazin, 1992., 149.-158.

19 VII. Censimento della popolazione... XI-XII.

20 DAP, PP, (1938), k:296; k:XXVII/13. Godine 1938. prirast stanovništva u Istri je više nego katastrofalan. Podaci su fascinantni. Od 550 rođenih, 11 je mrtvorodenih, 18 je spontanih abortusa dok 28 djece umire do druge godine života.

21 A.M.VINCI, Malattie e società: il caso istriano, Istria fra le due guerre: Contributi per una storia sociale, Roma, 1985., 229.-230.

22 CORRIERE ISTRIANO, 9.III, 1932. La mortalità infantile nella Venezia Giulia.

i starih osoba, Zardi vidi u nepostojanju medicinske pomoći na terenu, lošim gospodarskim prilikama i slabim higijenskim navikama stanovništva. Nedostaje prema Zardiju osim pomoći primalje i drugih medicinskih usluga. Prema mišljenju ovoga liječnika "...situacija u gradu Puli i ostalim istarskim gradovima je kritična a onda treba zamisliti..." Nastavlja Zardi "...kakva je u unutrašnjosti Istre gdje su statistike još nepovoljnije."²³

Nekako istovremeno sa smanjivanjem mortaliteta prirodno se povećavao natalitet stanovništva. Međutim u razdoblju od 1928. do 1938. ove vrijednosti su vrlo niske. Istra je demografski bila uništena zaraznim bolestima, poput španjolske groznice, malarije i tuberkuloze. U Istri je od tuberkuloze umiralo čak 3,1 posto stanovništva. Prva je bila i po smrtnosti dojenčadi a visok postotak bio je i umrlih od tifusa, dizenterije i malarije tipičnih bolesti nerazvijenih krajeva. S tim u svezi je dakako i demografska kriza u Istri, praćena visokim stupnjem mortaliteta, velikim emigracijama a time i kroničnim nedostatkom radne snage koji će se osjećati u Istri kroz cijelo razdoblje međuraća.²⁴ Posebice teška situacija bila je naravno u vodoopskrbi istarskih sela i mjesta poradi kojih su zdravstvene i higijenske prilike bile izrazito loše. Često, u vrijeme velikih suša 1921., 1927.-1928., korištene su lokve koja su se inače koristila kao pojilišta za stoku. Nije nimalo čudo da se upravo u ljetnim mjesecima povećao broj crijevnih oboljenja. Vodu su, pak, morale kupovati one obitelji koje nisu imale mogućnost prevoza. Obitelji su inače morale vodu svakodnevno dovoziti volovskom zapregom ili magarcima (tovarima) što bi ponekad trajalo cijeli dan.²⁵

Jedan od načina smanjivanja mortaliteta novorođenčadi i djece bila je i akcija zaštite materinstva, u zdravstveno-preventivnom ali i zakonsko-pravnom smislu, pogotovu poradi činjenice da je u istarskim industrijama (prerada ribe, tekstil, duhan), radilo mnogo žena. Tako je primjerice bilo obvezatno osiguranje materinstva pri *Cassa nazionale per le assicurazioni sociali*, od bolesti, povreda na radu i sl. Druga organizacija koja je ušla u borbu za zaštitu majke i djeteta bila je *Opera nazionale per la difesa maternità ed infanzia*. O uspješnosti ove organizacije za sada ne znamo

23 L'AZIONE, 25.III 1925. Anche in Istria si muore di tubercolosi.; PAP, PP, (1929.),k:82,f:X-4/12.

24 M.GIOSEFFI, Sulla via della Redenzione sanitaria, L'Istria agricola, Parenzo, 15.V. 1921. br. 9., 204.

25 L. VANELLO, Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvjet 30-tih godina, Labinski zbornik 2: RPL 1921-1941 sa širim osvrtom na Istru, Labin Rijeka, 1981., 231.

mного. Lodovico Rizzi, njen predsjednik, u travnju 1932. godine, dao je pregled djelatnosti i uspješnosti organizacije za 1931. godinu. Prije svega Rizzi s pravom kritizira državne organe koji nisu pokazivali posebnu volju i brzinu u svom radu na zaštiti materinstva i djece, te se zbog toga pomoć nije mogla odvijati željenom brzinom. U situaciji nedostatka financijskih sredstava koje je država trebala redovito dotirati, našli su se i druge organizacije poput *Congregazioni di carità*, *Opera nazionale italia redenta*, *Opera nazionale orfani di guerra* i dr.²⁶

Statistike tridesetih, govore ipak da velike pomoći od ovih organizacija nije moglo biti jer se ovaj negativni trend nataliteta i visok stupanj mortaliteta novorođenčadi do 11 mjeseci života, nastavio. Glavni uzroci ostale su bolesti u trudnoći i infekcije pri rađanju i sepse. Na tisuću rođenih, mrtvorodne djece i djece umrle nakon poroda u istarskoj provinciji kao i u Julijskoj krajini bilo je u najcrnjim godinama 1930.-1934. čak 21 u 1932., 25 u 1933. i 26 u 1934. godini.²⁷

Razvoj istarskih hrvatskih, i talijanskih obitelji druge polovice 30-ih ostavit će ponajprije vidljiva traga u domeni demografije. Postupan porast broja stanovništva na selu i u gradu svakako je uvjetovan poboljšanjem općih materijalnih uvjeta življenja. Poboljšali su se higijenski i materijalni uvjeti života. U tom smislu, mogućoj *demografskoj obnovi* Istre, između dva rata, nije značila mnogo činjenica što je fašistička vlast zakonom propisala nagrade obiteljima s više djece.²⁸

Procesi iseljavanja hrvatskog življa dakako nastavlja ju se ali ovoga puta nasilno poticani od strane fašista na najrazličitije načine. Od zabrane uporabe materinjeg, hrvatskoga jezika do nasilnih i namjernih dovođenja obitelji pod stečaj te brojnim dražbama.²⁹ No, sve to sporadično i nesustavno. Prve valove iseljavanja Hrvata iz Istre bilježimo u godinama neposredno nakon Prvog svjetskog rata do dolaska fašista na vlast, i to u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. Tek su tu doživjeli prava raseljavanja od sjevera

26 CORRIERE ISTRIANO, 1. IV. 1932. L'attività in Istria della Maternità e Infanzia per l'assistenza alla madre e al fanciullo nel 1931.

27 A.M.VINCI, Malattie e societa: il caso istriano, Istria fra le due guerre: Contributi per una storia sociale, Roma, 1985, 243-244.

28 DAP, PP, (1934), k:205; f: XXVII-24.

29 Proces migracije Hrvata početkom dvadesetih nije završavao u nekim od gradova Sjeverne ili Južne Amerike već u kraljevini SHS, odnosno kraljevini Jugoslaviji, posebice u Zagrebu gdje su Hrvati iz Istre imali čak svoje posebno naselje na Trešnjevci. Ovdje ne završava kontinuitet iseljavanja iz Istre.

(Slovenija) do krajnjeg juga (Makedonija).

Tek krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina fašistička vlast u Istri počela se sustavnije baviti socijalnom problematikom ali uvijek u sklopu čisto političkih ciljeva i u odnosu spram hrvatskog i slovenskog pučanstva. Najčešće opisivana bila je tzv. *politička bonifikacija*, koja je za cilj imala ne samo gospodarske već posredno i socijalne promjene u korist talijanskog življa. Najkraće se može opisati kao pokušaj kolonizacije talijanskih obitelji u čisto hrvatske ili slovenske zone, kao odgovor na “*relativnost uspjeha dotadašnje asimilacije inorodnih*”.³⁰ U tu svrhu trebalo je uključiti i državne organe, stranačku hijerarhiju te brojne režimske institucije koje su do 1929. godine ukorporirane u jedinstveni sustav korporativne države.³¹ Fašisti su osim toga svojom autarkičnom privredom i ciljanom protuhrvatskom politikom uspjeli iz Istre natjerati veliki broj Hrvata u emigraciju.³² U razdoblju 1928.-1931. go-

30 A.LAUŠI],n.dj.,48-49.;DAP,PP,(1931),k:111;f:X-2/5.

31 DAP ,PP, (1931), k:111; f:X-2/5. Kviznanstvena opservacija počivala bi na tezama “dvojce gojitelja povijesti i istarskog folklor” Domenica Rismonda i Camilla Defranceschija, tadašnjeg direktora Gradskog muzeja u Puli. Jedan od značajnijih istarskih fašista tridesetih Roberto Rossi (u to vrijeme zadužen za rad fašističke mladeži Opera Nazionale Ballila i Avanguardiju), u tom smislu, iako sa određenom dozom opreza, pribjegava neprovjerenim pričama, legendama i mitovima o podrijetlu populacije južne Istre posebice Vodnjana, Galižane i Bala. Navodno za ovo pučanstvo se govori (namjera je ponovno provjeriti i znanstveno dokazati) da su podrijetlom Kalabrezi (žitelji Kalabrije), a argumenti se nalaze u antropološkim, lingvističkim, kulturološkim momentima (“...*legenda che trova un certo fondamento su analogie di carattere, di costumi, di dialetto e specialmente nell' aspetto ridente di questi paesi, i cui abitanti sono abbronzati dal sole dei campi, e nelle donne dai capelli neri e dagli occhi scintillanti.*”). PAP,PP,(1931),k:111;f:X-2/5. Fašistički hijerarh Roberto Rossi daje nam relativno vjernu sliku gospodarske situacije na sitnom zemljoposjedu u “alogenim” zonama s optimističkim predviđanjima u korist talijanskog nacionalnog elementa. Svoje izlaganje započinje konstatacijom da 85% sitnog zemljoposjeda drže “drugorodci” (Hrvati-D.D.). Međutim odmah zatim prati je samozadovoljna tvrdnja da je takav posjed nemoguće održati u ovoj ekonomskoj krizi te da je do svibnja 1930. godine čak 700 sitnog zemljoposjeda iz ovih zona otišlo na dražbu, uz predviđanje da će situacija 1932. godine biti za Hrvate još gora. Sve ovo ide na ruku predloženoj kolonizaciji, posebice južne Istre. U tu svrhu se navode očito točni podaci o broju stanovnika na km2. Podaci su dati za područje “*zona polesana*” ruralnih sredina. Tako u Šišanu živi manje od 30 stanovnika na km2. Muntiću 31, Loporici 29, Valturi 24, Kavranu 22, Peroju 22. sa napomenom da su mnoga imanja napuštena. U glavi samozvanog “*dobrog Talijana i dobrog fašiste*”, iracionalnosti, poprimaju realne konture onoga što je u novije vrijeme dobilo naziv “*etničkog čišćenja*”. Grandiozan plan potalijančenja Istre koji u sebi nosi zatvorenu “logističku” konstrukciju, nije bilo moguće ostvariti za kratko vrijeme, te je kao takav ostao tek u okvirima brojne kasnije korespondencije.

32 PAP,PP,(1928),k:67;f:IX-4/1-14. Kao neposrednu posljedicu teške gospodarske i socijalne krize u Istri, koja je ipak najviše pogodila upravo “industrijski” razvijeniju južnu Istru, istarski prefekt je u svom tromjesečnom

dine zabilježen je doista veliki val ekonomske emigracije, poglavito istarskih Hrvata u prekomorske zemlje sjeverne i južne Amerike.³³

Zemlja je bila i dalje izvorom egzistencije za velik broj Istrana. U međuratnom razdoblju taj se postotak kretao od 56 posto do 65 posto te je stoga bilo mnogo svađa sa susjedima za svaku brazdu, za svaku među.³⁴ Za istarsko selo i veliku većinu ruralnog življa nije problem bio samo u tome što je jedan manji broj ljudi držao najveći dio obradive zemlje. Problem je u tome što je to bila najbolja zemlja. Jer činjenica je da su za razvoj istarske privrede bile potrebne jedinstvene obradive površine na kojima se moglo razvijati suvremeno poljodjelstvo. Veliki broj sitnih zemljoposjednika ima poljodjelske površine razbacane na sve strane, najčešće nedostupne mehanizaciji, što je bilo vrlo nepovoljno za nekakvo ozbiljnije bavljenje ratarstvom koje je moglo donijeti zaradu. A da ne govorimo o problemu natapanja i umjetne gnojidbe.

Tek u drugoj polovici dvadesetih godina XX. stoljeća u Istri će se stvarati veće zemljišne obradive površine i uvoditi mehanizacija što će dovesti do drugog velikog vala migracije ruralnog življa u gradove. Prodor kapitalističke privrede i tržišta ma kako težak i spor bio, u Istri je ipak izazvao socijalne potrebe i traume. Od takvih odnosa jednostranog razvitka gospodarstva "... trpjelo, iako u nejednakoj mjeri, sve stanovništvo Istre bez obzira na nacionalno-etničku pocijepanost."³⁵ U kojoj je mjeri razorena struktura ruralnog svijeta istarskog, tijekom procesa industrijalizacije i urbanizacije, doista je teško točno utvrditi, iako su te promjene nedvojbeno duboke.³⁶

Dolaskom Italije, poslije Prvog svjetskog rata, u Istru

izvješću od 7. studenog 1928. godine br. 2717. navodi snažan proces ekonomske emigracije poljoprivrednih radnika, koji se nalazi u to vrijeme upravo u uzlaznoj crti (*"Nonostante che le condizioni finanziarie degli agricoltori siano poco buone i lavori dei campi progrediscono."*).

- 33 PAP,PP,(1928),k:67;f:IX-4/1-14. Službeno iznijeti podaci govore da su primjerice samo od siječnja do studenog 1928. godine bile izdate 1033 putovnice, poglavito radnicima i seljacima. Konačno tromjesečni izvještaj istarskog prefekta Ministarstvu unutarnjih poslova, od 7. siječnja 1931. godine govori o ciljanom iseljavanju Hrvata u prekomorske zemlje i potenciranja izdavanja putovnica i viza. Prefekt sa određenom dozom ponosa ističe kako će se otvaranjem granice riješiti nezaposlenost i promijeniti etno struktura Istre u korist Talijana. Bilježi čak 1363 putovnice u posljednja tri mjeseca i 329 koje još treba riješiti, dakako pozitivno.
- 34 H.BURŠIĆ, Gospodarske prilike istarskog sela... PM ,IX, Pazin, 1979., 171.
- 35 J .MEDARIĆ, Ekonomski i socijalni odnosi u Istri 1918.-1923. godine, Labinska republika 1921. godine: zbornik radova, Rijeka 1972.,193.; DAP, PP, (1925.),k:33; f:X-2/3.
- 36 DAP,PP, (1925.) k:33; f:2/3.

stvari su se bitno promijenile. Dolazi do preustrojstva istarske industrije ali i temeljnih društvenih slojeva.³⁷ Poznato je, primjerice, da su u trenutku nastanka istarski ugljenokopi bili vlasništvo njemačkog društva *Rotschild* te da je većim dijelom u rudnike bio uložen francuski kapital. Nakon I. svjetskog rata došlo je do promjene vlasništva ugljenokopa i od 1919. godine ono je vlasništvo *Società anonima carbonifera Arsa*. Anonimno rudarsko društvo je osnovano krajem 1919. godine sa sjedištem u Labinu. Inicijatori osnivanja ovoga društva bila je jedna grupa krupnih kapitalista Julijske krajine koja je imala značajne veze u Rimu, što nije beznačajno.³⁸ Najvažniji čovjek ove pretvorbe svakako je bio torinski biznismen i krupni kapitalist, pripadnik uspješne i razgranate židovske obitelji Guido Segré, koji će sa još trojicom industrijalaca Giovanni Agnellijem, Albertom Giovanninijem i Riccardom Guallinom (FIAT) pokrenuti proizvodnju. Međutim FIAT će vrlo kratko ostati u ovom poslu ustupivši mjesto tada mnogo probitačnijem konkurentu koji je u to vrijeme nasumice kupovao poduzeća i nekretnine. U ovoj pretvorbi najznačajniju ulogu odigrala je Banca italiana di sconto (BIS), koja se udružila sa još nekoliko novčarskih zavoda i većih ulagača.³⁹ Sconto-Ansaldo bila je jedinstvena novčarsko-industrijska grupacija koja je imala najviše interesa upravo u Istri. Postojala je samo oko godinu dana negdje do ožujka 1921. godine, kada je *istjerana* iz Istre od svojih moćnijih konkurenata. Posljedice su bile katastrofalne za sitne ulagače i štediše, trgovce i ne brojne istarske industrijalce.⁴⁰ Najveći problem ove industrije u Istri bio je taj da ona nije iskoristila domaće, istarske radne potencijale već je preferirala radnike iz starih provincija.⁴¹ Tako su primjerice u raške ugljenokope dolazili rudari iz ostalih talijanskih provincija Sicilije, Emilie-Romagne, Marche, Veneta, Furlanije, Lombardije i Toscane kojima je to bio

37 A. MILLO, *L'industria marginale e il governo del sottosviluppo*, Istria fra le due guerre: contributi per una storia sociale, Roma, 1985, 82.

38 A. MILLO-A.VINCI, *Anonimno ugljenokopno društvo Raša od osnutka do 1929. godine* (sažetak referata), RPL... 175.

39 M.LEGNANI, *Espansione economica e politica estera nell'Italia del 1920-21*, *Il movimento di liberazione in Italia*, 108/1972, 3-51. LAZIONE, 12.IV 1919. Una retifica: si tratta in verita di una smentita di voci in questo senso che pero e titt'altro che persuasiva.

40 LAZIONE, 19.I 1921. I negozianti clienti della Sconto; 15.II 1921. La tutela degli interessi dei creditori della Sconto; 6.III 1921. Un programma pratico d'azione per il risolleamento economico di Pola; 26.III 1921. La potente solidita della Banca commerciale triestina.

41 LAZIONE, 2.XI 1923. Intorno alla serata delle miniere carbonifere di Albona.

jedini izvor prihoda i kao takvi bili su podložnijima ucjenjivačkoj politici Upravnog odbora Društva.⁴² Oporavak rudnika bilježimo s promjenom vlasnika u ožujku 1925. godine, kada to postaje poznati industrijalac i magnat Arminio Brunner, inače vlasnik pamučne industrije iz Trsta, koji je istisnuo poduzeće *Trifail* i postao vlasnikom 59,6 posto dioničkog kapitala. Tada Društvo doživljava svojevrsnu renesansu modernizacije postrojenja i reorganizacije proizvodnog programa koja će potrajati do početka velike gospodarske krize 1929. godine.

Boksit, kojim Istra raspolaže relativno u većim količinama i čija je industrija sa brojnim kopovima u Istri zaposlila određen broj nezaposlenih nije mogla postići takve rezultate u cjelokupnom istarskom gospodarstvu kojim bi znatnije popravila opću tešku situaciju.⁴³

Jedna od većih istarskih industrija pored brodogradnje i rudarstva bila je industrija prerade i konzerviranja ribe. Razvoj i proizvodnja ove istarske industrije bila je podložna sezonama ulova, aktivnosti i razvoju ribarstva kao jedne od najznačajnijih privrednih grana u Istri, a kojoj se tako malo pažnje poklanjalo. Brojna su poduzeća nicala u Istri i otocima a najznačajniji su svakako oni u Izoli, Rovinju, Umagu, Fažani, Puli, Cresu i Malom Lošinju. koji su 1929. godine u trenutku najveće aktivnosti i proizvodnje obuhvatili oko 2.000 radnika, većinom žena. Za ozbiljniju proizvodnju ribljih konzervi bilo je potrebno učiniti temeljitiju reorganizaciju proizvodnje. Stoga je krajem dvadesetih godina ovaj proces započeo i dovršio Giorgio Sanguinetti vlasnik poduzeća Arrigoni. Najveći nedostatak ove industrije bio je u slaboj povezanosti s ostalim industrijskim poduzećima, posebice s vlasnicima ribarskih brodica od čijega je ulova ovisila proizvodnja. Nažalost nije postojala ni suvremena ribarska flota koja bi bila kadra loviti podalje od matičnih luka. Osim toga prednost u raznim financijskim dotacijama države imale su druge industrije. Giorgio Sanguinetti uspio je suvremenu industriju konzervirane ribe ostvariti jedino u Izoli gdje je uspio povezati u jednu proizvodnu cjelinu različita poduzeća koja su opsluživala njegovo poduzeće. Tako je na jednom mjestu riješio problem vode i vodovoda, električne struje, izradu plehutih kutija i ambalažu. Ostao je još neriješen problem tržišta na kojemu ovi proizvodi poradi svoje skupoće nisu bili konkurentni.

42 DAP,PP,(1940),k:322;f:X-3/15

43 A.MILLO, Azienda sindacato e classe operaia nelle miniere dell'Arsa, Istria fra le due guerre:contributi per una storia sociale, Roma, 1985., 107-110.

Konačno dade se zaključiti kao su svi veći industrijski kapaciteti bili u rukama krupnih industrijalaca i kapitalista izvan Istre, poglavito Trsta, te je razumljivo da će i kapital odlaziti i biti ulagan u neke druge poslove izvan Istre. Na taj način ona će postati kolonija vladajućim talijanskim slojevima. Oni istarski slojevi koji će kooperirati sa krupnim financijskim kapitalom za svoju lojalnost bit će financijski doživotno osigurani.⁴⁴ Takav izvoz vrijednosti i kapitala iz Istre nije mogao donijeti značajniji napredak istarskoj infrastrukturi (izuzev vodovoda i asfaltiranja nekih kraćih cestovnih pravaca), međutim ipak je u ovom vremenskom i povijesnom segmentu ponudio poslove većem broju istarskog življa koji su u tome nalazili dodatnu zaradu i mogućnost opstanka.

Koliko je fašistički korporativizam na riječima htio promijeniti gospodarske odnose to nije sporno, no koliko je učinio i to u Istri posve je izvjesno. Počelo se osvećivati bezrazložno, laičko i nasilno miješanje (dnevne) politike u gospodarstvo, koje se sustavno odvijalo od dolaska na vlast krajem 1922. godine, do konjunktura u drugoj polovici 1925.⁴⁵ Stvoreno je sveopće nepovjerenje radničkih i seljačkih slojeva istarskog pučanstva prema fašističkoj državi i njezinoj promidžbenoj demagogiji.⁴⁶ Fašizmu se počela osvećivati nezainteresiranost za radikalnim i stvarnim socijalnim i gospodarskim reformama.⁴⁷

I u Hrvatskoj i u Jugoslaviji

Kako bi lakše shvatili teškoće gospodarskog razvoja Istre u razdoblju od 1945. do 1950. godine, nužno je predstaviti opće političke i administrativno-upravne prilike ili neprilike u kojima se stanovništvo ovog poluotoka nalazilo. Tijekom travnja i svibnja 1945. pred sam kraj rata,

44 DAP,PP, (1933.),k:155; f:X-3/5; (1934.), k:187;f:X-3/16; (1935-1940), k:217;f: X.

45 DAP,PP, (1925.), k:33;f:X-2/3.

46 DAP,PP,(1927-1928),k:67;f:IX-3.; (1927),k:54;f:IX-4/1-12.

47 L'economia della regione Giulia nel 1926., Trieste, 1926., 15.; L'ECONOMIA DELA VENEZIA GIULIA, Istituto di statistica, Trieste, 1946., 56.: Vlasti su stimilirale uzgoj oraničnih kultura pšenice, kukuruza i krumpira, dobrim otkupnim cijenama, otkupom svih viškova, organizacijom dobre stručne službe koja je pomagala seljacima savjetima, raznim nagradama, oslobađanjem od poreza te jeftinim i dobrim sjemenjem. I pored toga, upotrebe umjetnog gnojiva, urod je bio takav da je Istra ovisila o uvozu žitarica. U odnosu na cijelu Julijsku krajinu istarska poljoprivredna proizvodnja bila je znatno niža iako je u poljoprivredi dosta toga učinjeno za njen razvoj. L'AZIONE, 13.XII. 1923. La relazione sindacale al congresso fascista; 30.XII 1923. Qual e il vero numero dei disoccupati a Pola. ; L'AZIONE, 14.II 1923. La piaga dell'accattonaggio.: Opće stanje,

na međunarodnom planu intenziviralo se pitanje državnopravnog statusa Julijske krajine. Najprije je Morganovom crtom Julijska krajina podijeljena na dvije zone: Zonu A i Zonu B pod različitim upravama. Zonom A, koju su činili područja zapadno od Soče (na potezu od Škofija Kanala, preko Tolmina, Kobarida i Bovca) te Trst i Pula s okolicom, upravljala je saveznička, angloamerička vojna uprava, a Zonom B, u koju je ušla Istra bez Pule, upravljala je Vojna uprava Jugoslavenske armije (VUJA). Sjedište VUJE za bivšu Julijsku krajinu, Rijeku, Istru i Slovensko primorje nalazilo se u Opatiji, dok je civilna vlast podijeljena između Povjerenstva pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Slovensko primorje u Ajdovčini i Oblasnog NOO za Istru u Podlabinu. Tako podijeljena, Julijska krajina postojala je do 15. rujna 1947. godine kada je formiran nikada saživljeni Slobodni teritorij Trsta (STT) koji je isto tako podijeljen na Zonu A i B. Zonom B (Novigrad, Umag, Brtonigla, Pomjan, Buje Piran, Izola, Kopar, Merezige, Dekani i Škofije) upravljala je VUJA STT, a Zonom A (Trst i okolica) angloamerička vojna uprava. Najveći dio Istre s Pulom pripao je Jugoslaviji.

U nepovoljnim vanjskopolitičkim ali i unutarnjim političkim i društvenim prilikama (administrativna podjela, egzodus, rezolucija IB-a, kolektivizacija itd.) pokušavalo se u Istri (i u hrvatskom i u slovenskom dijelu) na noge postaviti u ratu uništeno gospodarstvo. Neposredno poslije oslobođenja i preuzimanja vlasti na najvećem dijelu Istre (izuzev Zone A) nova narodna vlast suočila se s brojnim problemima i teškoćama koje nije mogla na zadovoljavajući način riješiti što zbog objektivnih okolnosti ili nesposobnosti. Glavni je problem nove vlasti, pored svih problema obnove razrušenih kuća, industrijskih kapaciteta i privrede uopće, bio i redovito snabdijevanje stanovništva najosnovnijim životnim namirnicama. U vrijeme neposredno nakon rata, dok je Istra na međunarodnom planu smatrana talijanskim područjem koji je dijelom pod jugoslavenskom a dijelom pod anglo-američkom upravom, narodna je vlast u Istri podlegla pogrešnim procjenama koje su učinjene nekoliko mjeseci pred završetak rata, o gospodarskoj samodovoljnosti Istre. Ova procjena počiva na cijelom nizu krivih podataka kojima se htjelo ne samo fascinirati nadređene organe nove vlasti već i u gospodarskom smislu kod tih istih organa učvrstiti uvjerenje o gos-

pa tako i gospodarstva u prvih pet godina od tzv. "oslobođenja" bilo je katastrofalno. Nezaposlenih u cijeloj provinciji po mišljenju fašističkog sindikata krajem 1923. godine bilo je oko 22.000 a po proračunu L'Azione samo u Puli bilo je oko 35.000 građana koji su preživljavali.

podarskoj opravdanosti priključenja Istre budućoj državi (sjećanje na Rapalske ugovore i odustajanje Jugoslavije od Istre zbog kompenzacija u Podunavlju) i to u vrijeme kada u novoj državi vlada glad.⁴⁸ Razlog više da se u cijeloj Istri uvodi nepopularna ali nužna mjera racionalizacije raspodjele hrane.⁴⁹

Krajem srpnja 1945. Oblasni NOO za Istru razmatrao je na svojoj sjednici gospodarsko stanje u Istri kao jedno od vrlo značajnih elemenata učvršćivanja vlasti i razvijanja povjerenja naroda. Problem je nove vlasti bio oživljavanje trgovine u Istri koja je stjecajem političkih i vojnih okolnosti gospodarski "...bila paralizirana." Tome su bili krivi kotarski narodni odbori jer su umjesto poticanja trgovine, trgovinu sputavali "...na svakom koraku." Naime, postojala je tendencija da kotarski NOO trgovinu preuzmu u svoje ruke, pa su se tako "...pretvarali u trgovce, skladištare, ekonomate itd..." umjesto da trgovinu prepuste trgovcima. Ipak, u razmišljanju o razvoju trgovine ideja da se trgovcima prepusti inicijativa i stvori slobodno tržište, ima nužno privremeni karakter dok se ne formiraju zadruge.⁵⁰ Dakle, osnovna je zamisao bila dozvoliti slobodnu trgovinu osim za robu UNRRA-e ali samo do osnutka zadruga kada "...nećemo više biti ovisni o pojedinim trgovcima." Do tada treba dopustiti zaradu trgovcima ali naravno ne pretjeranu, jer ipak "...vlast treba štititi interese siromašnih." Ispreplitanje socijalnih, političkih i gospodarskih elemenata podsjeća na sovjetsku *Novu ekonomsku politiku* iz 1921. godine. Privatna trgovina je trebala tako pomoći organima narodne vlasti i rasteretiti ju obveza oko nabave robe. Tako je privatnoj inicijativi omogućeno pokretanje trgovačke djelatnosti.⁵¹ Daljnja mjera u oživljavanju privatne trgovine bilo je osnivanje Istarskog trgovačkog društva (d.d.) u kojemu su državni kapital spojili s privatnim. Cilj ove trgovinske organizacije bila je nabava većih količina robe i njena distribucija po cijeloj Istri. Zadrugne su trgovine dobivale 56% robe, dok su privatnici dobivali 24%, NOO-i 14% a ostatak druge organizacije (karitativne, društvene i sl.).⁵² Preko ovog poduzeća cjelokupni se izvoz temeljio na kompenzaciji, dok su se uplate i isplate

48 DAP Oblasni narodni odbor za Istru (ONOI), Socijalni odjel (SO), (1945.),k:553;f: Referati.

49 M.MIKOLIĆ, Narodna vlast u Istri od jeseni 1944. do jeseni 1945. godine. Pazinski memorijal (PM), sv. IX, Pazin, 1979., 99.;DAP, ONOI, SO,(1945.),k:541: f:XI: referati; opći akti.

50 DAP,ONOI,SO,(1945.), k:541: f:XI: Zapisnik sa sjednice od 20.VII. 1945.

51 ISTO.

52 ISTO.

vršile preko Gospodarske banke za Istru, kao ovlaštenog novčarskog zavoda. Usto, vlasti su u Zoni B uvele tzv., *jugo-liru*, koja je zamijenila "stare lire" u odnosu 1:1 ali s tom razlikom što se s njima moglo kupovati samo u Zoni B. Ove jugo-lire nisu vrijedile u Trstu ali ni u Zagrebu. Iako se time navodno htjelo spriječiti krijumčarenje robe iz Zone A u Zonu B odluka je implicirala mnogo dublje gospodarske i političke razloge. Ovom se odlukom htjela izbjeći financijska ovisnost Zone B od talijanskih novčarskih institucija u Zoni A, posebice nakon velike transakcije novca iz Istre u tršćanske banke.

Temeljni gospodarski proces (sa snažnim političkim značajem) u novonastaloj jugoslavenskoj federaciji nakon rata bila je forsirana industrijalizacija, koja se osjetila i u Istri. Stanovništvo Istre takav proces ali i njegov neuspjeh već je doživjelo u razdoblju između dva rata za vrijeme fašističke diktature i autarkične gospodarske politike, tako da to na ovim prostorima nije bilo ništa novo, ali je zbog lažne nade da će se nešto radikalno promijeniti bilo itekako frustrirajuće. Ona je, istina, u drugim hrvatskim krajevima omogućila snažan porast proizvodnje i opće produktivnosti, međutim u Istri je industrijalizacija imala, dugoročnije gledano, isti učinak kao sličan proces u vrijeme Italije. Cjelokupna organizacija i načela upravljanja proizvodnjom, raspodjelom i razmjenom temeljili su se na monokratskom i birokratskom načelu. Materijalni položaj svih onih koji su radili u državnim poduzećima ovisio je o visini platnog fonda koji nije ovisio o poslovnom uspjehu na tržištu.⁵³ Plaće radnika bile su određene po vremenu rada i kvalifikacijama. Radnici su u ovom poratnom dobu bili tretirani kao državni službenici koji su zarađivali utvrđenu "činovničku" plaću bez obzira koliko su radili ili, pak, ne radili. Tehničari i inženjeri, kao predstavnici nekadašnje radničke aristokracije odbijali su poslove jer je njihova deviza da se "za pošten rad dobije poštena nadnica" kod lokalnih vlasti izazivala u najboljem slučaju prezir, a ponekad i oštre napade u kojima ni glava na ramenu nije bila sigurna. Netolerancija prema školovanijim ljudima je bila takva da su ih proglašavali štetočinama i nepodobnima.⁵⁴ Tadašnji tajnik Oblasnog narodnog odbora točno je oslikao ovaj problem: "... Nama su potrebni stručnjaci, a ako netko i nije bio u borbi, a danas nam može koristiti, mi ga moramo upotrijebiti..... Prema takvim ljudima tre-

53 DAP,ONOI, (1945.-1946.), k:9: Izvještaj Prosvjetnog odjela u Pazinu 5. kolovoza 1945.

54 DAP,ONOI,SO, (1945), k:541: f:XI: Zapisnik sa sjednice od 20.VII. 1945.

ba oprezno i pažljivo postupati. Oni su navikli na dobar postupak i naučeni su, da se njihovo znanje cijeni. Trebamo im stvoriti mogućnost da dobro žive.... Morati ćemo ih čak i bolje platiti, ako to bude potrebno. Mi međutim često ljude unaprijed proglašavamo za sabotere....Moramo ih znati prihvatiti, privući i zadržati kod nas. Mi međutim takvim ljudima često otežavamo život.”⁵⁵

Već početkom lipnja 1945. Odjel obrta, industrije i rudarstva Oblasnog NOO za Istru, podijelio je industriju na nekoliko grupa. Prva je grupa bila tvornica za konzerviranje ribe, druga su grupa bila brodogradilišta, treća tvornice cementa, četvrta tvornice u Puli, peta ugljenokopi te šesta lokalna industrija i obrti. Sve su ove grupe imale slične ili iste probleme. Uništeni ili demontirani i odneseni strojevi, pomanjkanje kvalificiranog kadra, nedostatak repromaterijala, i sl. U konačnom pregledu industrijskih potencijala Istre, rezultati su bili daleko od ohrabrujućih.

Lokalne industrije i obrt bili su potpuno zapušteni a radnici se nisu uopće isplaćivali već su im se predavali listići s potpisanim iznosom duga. Kako bi se, ipak, obnovio rad obrtničkih poduzeća osnovane se tako u Umagu i Motovunu privatne obrtničke zadruge. ali je i to ubrzo suzbijeno jer su prema riječima lokalnih političara postale “...negativan primjer kapitalističkih tendencija u privredi...”. Nerazumijevanje marksističke teorije i slijepo uvođenje političkih teorija u gospodarske odnose uništilo je obrt i malu privredu koja je mogla postati pokretač svih gospodarskih procesa. Miješanje političkih aktivista svih razina državnih i partijskih u poslovanje obrtničkih zadruga vratilo je ovaj pokušaj oživljavanja privrede na sam početak. Zadruge su za ove “stručnjake” postale gospodarski promašaj jer: “...na terenu ne odgovaraju svojoj svrsi, te se pretvaraju u neku vrst trustova.” Problem se 1947. i 1948. nakon toga još samo produbio odlaskom većine obrtnika u Italiju. Nekolicina koja je ostala napustit će Istru već sljedeće 1949. godine.

Nedostatak radne snage u Istri rješavao se između ostaloga i ratnim zarobljenicima, posebice na težim poljodjelskim radovima, kamenolomima i rudnicima. Tako su primjerice, njemački zarobljenici u Pazinu korišteni uglavnom za poslove u rudniku Raša i na Čepićkom polju. Oblasni je narodnooslobodilački odbor za Istru u srpnju 1945. zatražio od Komande istarsko-riječkog vojnog područja da im pošalje nekoliko tisuća ratnih zarobljenika ali kako oni nisu raspolagali s tolikim brojem zarobljenika

55 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:541: f:XI: Zapisnik sa sjednice od 20.VII. 1945.

zahtjev su prosljedili zapovjedništvu JA koji su im ipak poslali traženi broj zarobljenika. Oblasni odbor je raspola-
gao s 4.000 ratnih zarobljenika koje je odmah raspodijelio
na rad po cijeloj Istri.⁵⁶

Izvršni je odbor Oblasnog NO za Istru već početkom
1947. godine dolazi do zaključka da je gospodarsko stan-
je u Istri jednako tako teško kao i nakon oslobođenja.
Zaključuje da će tako najvjerojatnije ostati sve dok se ne
riješi teritorijalni status Istre.⁵⁷ Međutim, jasno je da raz-
graničenje nije glavni krivac gospodarskih teškoća nego
se rješenje nalazi u preustrojstvu cjelokupne gospodarske
strukture. Za taj zadatak ljudi koji su o tome raspravljali
nisu bili dorasli niti su u Istri imali stručne ljude koji su
mogli to riješiti. Krajem 1947. svi će ovi problemi ostati
neriješeni i po inerciji prebačeni u sljedeću 1948. godi-
nu iako se naviještao novi način rada i razrađeni planovi
izgradnje gospodarstva.⁵⁸ Gospodarstvo je 1948. bilo u
kolapsu i stoga su uvedene izvanredne mjere. Da stanje
bude još teže politička situacija je bila složenija nego ikad,
posebice nakon rezolucije IB-a. Turizam kao druga pri-
vredna grana na koju je Istra mogla računati u svom ra-
zvoju u to vrijeme, morao je doživjeti radikalne promjene.
Istra je bila turistička regija i prije Prvoga svjetskog rata.
Istra je imala 220 pansiona i 235 najmodernijih hotela s
5.110 soba i preko 10.300 kreveta. Do kraja 1949. godine
obnovljeno je tako 109 hotela sa 7.105 kreveta.⁵⁹ Prvih po-
ratnih turističkih sezona daleko najbrojniji, bili su domaći
turisti koji su ostvarili preko 90% turističkog prometa.

Za istarsko selo nakon rata najznačajnija je bila Od-
luka Oblasne narodne skupštine od 26. studenog 1946.
godine, kojom je započela agrarna reforma. Odluka je
poništala sve kolonatske odnose bez obzira na trajanje,
a razriješeni su svi napoličarski i ostali zakupni odnosi.
Konačno, poništene su sve dražbe seljačkih imanja od 1.
siječnja 1919. godine, ako se radi o imanjima hrvatskog i
slovenskog življa. Nejasno je ostalo što se dogodilo sa tali-
janskim seljačkim imanjima koja su također, iako u mnogo
manjoj mjeri, prodana na dražbi u besćenje. Istovremeno
s donošenjem ove odluke sastavljene su mjesne i kotarske
agrarne komisije, u koje su izabrani ljudi od povjerenja.

56 DAP, ONOI, (1945.),k:10: Pismo Komande istarsko-riječnog vojnog po-
družja Oblasnom NOO za Istru od 28. VII. 1945. br. 113.

57 DAP, ONOI, (1945.-1946.),k:1 Zapisnik Izvršnog odbora ONOI od 5. II.
1946.

58 DAP, ONOI, (1945.-1946.),k: 1 Zapisnik IO ONOI od 20. XII. 1946.

59 B. KOJIĆ, *Ekonomski razvitak Istre 1945.-1950., Ekonomski pregled 1-
3/1950.*, Pula, 1950., 289.; DAP, ONOI, SO, (1946.), k:20; f:XVI : Izvje-
štaj oblasne komisije za ratnu štetu 1946. bez datuma i broja.

Osnovana je i Oblasna agrarna komisija čije je sjedište bilo u prvo vrijeme u Vrsaru da bi se nešto kasnije preselila u Pazin. Godine 1948. završen je rad svih agrarnih komisija nakon kojega je ustanovljeno da su tako riješeni imovinski pravni odnosi sa 1.748 obitelji bivših kolona, 1.450 obitelji napoličara i 1.078 obitelji koje su svoja imanja izgubile u prinudnim dražbama. Tako je u prosjeku jedna kolonatska obitelj dobila 4,5 ha zemlje, napoličarska 1,5 ha jer su djelomice imali i svoju zemlju, a kod poništenja dražbi obiteljima je podijeljeno oko 5 ha zemlje. Bivši vlasnici, veleposjednici dobili su do 12,5 ha u prosjeku. Odmah treba reći je da nacionalizacija crkvenih zemljišnih posjeda u Istri koji su ušli u državni fond glede ostalih hrvatskih krajeva relativno niska. Možda i najmanji u Hrvatskoj. Najveći dio ekspropriiranih crkvenih posjeda pripadao je samostanu (biskupska menza) na Lošinju, i Biskupskoj menzi u Puli te samostanu u Dajli.⁶⁰

Na selu su se pak događale uz ove, pozitivne i one nepovoljne, negativne promjene. Propast sela počela je sa "vulgarno teorijsko-marksističkim" razmišljanjima o ulozi zemljoposjednika i obrtnika, odnosno općenito o privatnicima i sitnim poduzetnicama koji su etiketirani kao neprijatelji socijalističke izgradnje ili kao oni koji izgrađuju kapitalističke odnose. Najteža ali i najopasnija politička etiketa ipak je bila što su predstavljeni kao kolebljivi politički čimbenik a što nije nevažno i mogući saveznik buržoaske kontrarevolucije. Na razini lokalnih prilika imućniji seljaci su proglašavani "kulacima" "...reah(k)cijom i bandom.." i to u istraživanjima oral history "...od dojučerašnjih susjeda i suseljana s kojima su prije ovih promjena zajedno dijelili dobro a češće zlo seoskog života."⁶¹ Ovakav nastup nove sada već politički jasno profilirane socijalističke vlasti u sebi je krio zahtjev za dvostrukim procesom: "otjerati" seljaka sa zemlje u grad, odnosno u tvornicu, a one koji bi ostali prisiliti na udruživanje u zadruge gdje ih je bilo lakše kontrolirati.

Godine 1948. seljak je bio dužan na obvezatni otkup viškova u kojemu je državi morao prodati svoje proizvode po jeftinijim cijenama ali je zato mogao kupiti industrijsku robu po nižim cijenama. Ova je tzv. *vezana trgovina* bila na prvi pogled pravo rješenje problema gospodarskog razvoja sela. Rezultati ipak nisu bili zadovoljavajući jer su zakazale zadruge. One nisu bile zainteresirane za nabavku

60 DAP, Narodni odbor kotara (dalje:NOK), Pula, (1948.), k3: Zapisnici kotarskih agrarnih komisija.

61 Izjava LJ.K. od 21.08. 1999.

industrijske robe pa tako nisu ostvarile povoljnu financijsku komunikaciju sa selom.⁶²

Pod izlikom poboljšanja trgovine i suzbijanja spekulacije 1948. je konačno proveden plan kolektivizacije tako što je likvidiran privatni sektor.⁶³ Kolektivizacija 1949. bila je izraz etatističke koncepcije privrede i stoga će se postupno početi napuštati već polovinom iste godine. Svake iduće godine broj se zadruga smanjivao da bi se od 1954. zadruge uglavnom pretvarale u privredna poduzeća. Dakle, kolektivizacija nije uspjela iako je u nju uložena ogromna trud, energija i sredstva. Tako je u Istri završila jedna od zabluda socrealističke teorije društva i gospodarstva.

Obrt i trgovina početkom 50-ih bili su slabo razvijeni i pored svih samohvala lokalne vlasti. Naposljetku, gospodarski problemi Istre od 1945. do 1950. teško su se ali ipak, postupno rješavali, iako se može primijetiti da su neki problemi ostali konstanta razvoja sve do sredine 60-ih godina XX. stoljeća.

S oslobođenjem se u Istri događaju bitne socijalne promjene. Cjelokupno istarsko društvo doživljava preustrojstvo u kratkom vremenskom razdoblju. Nestaju granice među pojedinim socijalnim slojevima i grupama koje su u prethodnom razdoblju bile suprotstavljene, a kako proces gospodarskog i političkog *egalitizma* (izjednačavanja) bude dalje tekao, pojedine grupe i slojevi će se posve izgubiti. Razloge tome treba svakako tražiti u gospodarskim i političkim mjerama nove države *nacionalizaciji* i *eksproprijaciji* vlasništva srednjih građanskih slojeva. Tako će proći i veleposjedničke obitelji u Istri koje su nakon oslobođenja u većini slučajeva odmah *optirale* za Italiju.⁶⁴

Nacionalizacija 1946. i 1948. oštro je pogodila bogatije slojeve. Po drugi put u XX. stoljeću valutna reforma pogodila je sve one koji su imali veće količine okupacijskog novca. Socijalne razlike u ovom razdoblju *egalitarnog* socijalizma vidno su se smanjile. Svi su postali jednaki u *siromaštvu*. No i pored toga na samom početku novi poredak budio je nadu. Radnički slojevi su u eksproprijaciji tvornica i sredstava za rad vidjeli šansu popravljanja svoga

62 DAP, Narodni odbor kotara (NOK) Pula, (1948.), k:1: Zapisnik sa II. sjednice Narodnog odbora kotara Pula. 1.VII 1948.

63 Isto. U kotaru Pula, primjerice, 1948. likvidirano je 54 trgovačkih radnji i 59 gostionica. Kako? Izvršeno je 14 konfiskacija "...špekulantima kao što su to pojedini trgovci, gostioničari i mlinari, što je izazvalo puno odobrenje naroda." Što se namjeravalo s ovom bivšom privatnom imovinom? Plan za 1948. bio je otvoriti 53 trgovačke radnje i 27 ugostiteljskih objekata od čega se u prvom kvartalu otvorilo 10 u državnom sektoru i 22 u zadružnom.

64 DAP, ONOI, SO, (1945), k:541: f:XI

socijalnog statusa. Isto tako i većina seljaštva koja je bila oslobođena zelenaških dugova, a nakon agrarne reforme osjetili su i mogućnost (vrlo kratko) poboljšanja materijalnog položaja radom na vlastitom imanju.⁶⁵

Vrlo se brzo pokazalo da u procesima podržavljenja novi socijalni sukobi temeljito restrukturiraju nekadašnje slojeve koji se interesno povezuju ili radikalno odbijaju. Socijalna se struktura višestruko mijenjala. Prije svega stari vladajući ili kako ih zovemo temeljni socijalni slojevi i grupe ili više ne postoje ili su osiromašenjem promijenili status i postajali marginalni, dok su prijašnji socijalni ali i politički marginalci zauzeli vodeća mjesta u vlasti. Da ne bi bilo zabune oni neće postati elita u gospodarskom ili kulturnom smislu, već nadasve političkom. Tek se nešto kasnije javljaju društvene anomalije povlastica vladajućeg sloja ali ne nužno i materijalno moćnog i bogatog. Sve u svemu istovremeno su se odvijali procesi marginalizacije socijalne elite i elitizacije marginalaca.

Ujedno sa ovim procesom pratimo i značajne generacijske promjene. U vladajućem političkom sloju sada sjedi druga generacija rođenih dvadesetih godina. Ovi mladi ljudi, koji u potpunosti prihvaćaju ideju socijalističke revolucije ali i sve partijske dogme politički su diletanti, a kako poglavito dolaze sa sela uglavnom su polupismeni. Oni se realno ne mogu nositi sa nagomilanim socijalnim i gospodarskim problemima prvih godina nakon rata.

Socijalna politika nove "narodne vlasti" morala je odmah pokazati učinkovitost i pokazati narodu "za što smo se borili" a to je bilo iz mnogih ponajviše financijskih razloga nemoguće. Stoga je ova socijalna politika u Istri uglavnom improvizacija i snalaženje, predstava uspješnosti nove vlasti i političkog poretka. Naravno da je kao i u ratno vrijeme jedan od glavnih načina nabave materijalnih dobara bila sabirna akcija poglavito među iseljenicima iz SAD i Kanade.⁶⁶

Odjel socijalne politike ONO za Istru imao je vrlo značajnu ulogu zaštite socijalno ugroženog stanovišta na način opskrbe, odnosno socijalne pomoći siromašnim obiteljima svim potrebnim stvarima i u tome se iscrpljivao njihov rad i uloga. Vremena za stvaranje nekakvog plana socijalne politike ili sustava nije bilo niti se taj plan u prvi poratnim godinama mogao stvarati i realno izvesti. Kategorije ugroženog stanovništva bili su: *postradali u ratu, sirotinja, invalidi, nezbrinuta djeca*. Financijska je pomoć dijeljena svakoga mjeseca i to oko 5 milijuna lira u cijeloj

65 ISTO.

66 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:553. Referat od 26.XI. 1945. br. 1332.-1945.

Istri. Isplata je vršena preko Financijskog odjela Oblasnog NO za Istru. Posebno ugroženo stanovništvo nalazilo se u kotarima Labin, Kras, Kanfanar, Opatija i Pazin. Tako je primjerice za siromašne rudare Raše osigurano čak 1.050 pari cipela.⁶⁷ Jedan od najvažnijih socijalnih problema koji se postavljao pred vlast u Istri bilo je zbrinjavanje ratnih invalida i njihovog osposobljavanja za određene poslove kako bi se ponovo uključili u društvo.⁶⁸ Čak je osnovan *Pokretački odbor invalida I. i II. rata*. Udruženje bi trebalo zastupati interese invalida i rasteretiti rad socijalnih odbora. Organizirale su se "zimске kampanje" u korist invalida kada se prikupljao novac, odjeća i obuća, kao i hrana. Za vlast je bilo itekako važno da rezultate ovih kampanja povremeno objavljuje u novinama kako se ne bi u javnosti stvorio utisak da se u tom smislu ništa ne poduzima.⁶⁹ Posla za ratne vojne invalide je bilo. Pronalazimo tako da su se iz državnih službi otpuštali oni koji su između dva svjetska rata bili učlanjeni u fašističku organizaciju ili sindikat. Otpušteni su i oni koji su otvoreno ili po priči sumještana radili protiv Pokreta.⁷⁰ Isto tako nužna je bila pravovremena i dovoljna pomoć demobiliziranim vojnicima a tek onda postavlja se pitanje pomoći stanovništvu. Naravno pomoć se pružala samo onima kojima je bila prijeko potrebna, onima najsiromašnijim. Pravovremena pomoć bila je imperativ njihova rada iako se događalo da "...zbog nemara i nesavjesnosti rada nekih funkcionera, čeka na tu pomoć čak i mjesecima."⁷¹

Pitanje zbrinjavanja djece ipak je bilo najakutnije i najdelikatnije jer se radilo o mladeži koja se rodila i školovala u vrijeme Mussolinijeve odnarođivačke politike i koja jedva da su i govorila hrvatski. U tom smislu trebalo je otvoriti što više dječjih vrtića, domova i sličnih dječjih ustanova. Međutim skrb za djecu nije bilo samo socijalno veći i značajno političko pitanje. Vlasti su posebnu po-

67 ISTO.

68 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:553. Referat od 26.XI. 1945. br. 1332-1945. U Medveji je otvoren Dom invalida pod patronatom *Narodne obrane* s 47 invalida. Pronađen je i drugi dom u Opatiji koji se te 1945. godine oporavljao i koji će 1946. primiti oko 200 invalida koji će imati mogućnost pohađati određene kursove kako bi se osposobili za relativno normalan život.

69 DAP, ONOI, SO,(1946), k: 20, f:XII: Zapisnik sa konferencija pročelnika soc. odjel. kot. i grad. NO. od 8.-10. siječnja 1946. Dopis od 31.I. 1946. br. 384/46.

70 DAP, KNO Buje, (1945.), k:1: Dopis od 27. I. 1946 br. 27.

71 DAP, ONOI, SO,(1946), k: 20, f:XII: Zapisnik sa konferencija pročelnika soc. odjel. kot. i grad. NO. od 8.-10. siječnja 1946. Dopis od 31.I 1946. br. 384/46.

zornost posvetile zbrinjavanju djece u dječjim domovima. Tako su dječji domovi u Lovranu, Opatiji, Rovinju i Labinu okupljali oko 600 djece, dok su postojeći domovi u vlasništvu Crkve, odnosno sa časnim sestrama ("koludricama") kao odgajateljicama u Voloskom, Cresu, Lošinju, Pazinu, Puli i Balama okupljali 363 djece. Dječji su vrtići 1945. u Vodnjanu, Cresu, Lošinju i Puli okupljala 755 djece. Planovi za 1945. godinu temeljili su se na procjeni financija koje bi bile dovoljne za zbrinjavanje oko 2.000 djece, odnosno, "... svu djecu kojima je potrebna pomoć na području Oblasti Istre."⁷² Iste se godine otvaraju četiri nova dječja doma. U ukupno 10 domova zbrinuto je 1712 djece postradalih i siromašnih obitelji. Planirala su se još četiri doma koja bi zbrinula oko 400 djece a otvoreni su vrtići za 800 djece.⁷³

Početakom 1946., najvjerojatnije krajem veljače i početkom ožujka, Oblasni NO za Istru znao je što mora činiti s dječjim domovima i vrtićima kako bi djeci osigurao barem minimalan normalan život, odgoj i obrazovanje. Prema ovom izvješću Socijalnog odjela Oblasnom NOO za Istru u Istri računajući i otoke postojala su 22 dječja doma s 1.800 djece u kojima je radio veći broj časnih sestara ali i odgojiteljica.⁷⁴ Relativno veliki broj vrtića držale su časne sestre što u prvo vrijeme, dok je postojao problem kadrova, nije mnogo smetalo novu vlast. No, već sljedeće godine odnos se iz temelja mijenja. U tom smislu pokrenuta je društvena akcija koja je za cilj imala izvući dječje vrtiće i domove iz crkvene nadležnosti. Kako su to još uvijek bila osjetljiva i "nedefinirana" vremena, vlast je još uvijek koristila diplomatski rječnik kojim je objašnjavala oduzimanje crkvi pravo na karitativnu djelatnost. Tako su primjerice vlasti u Opatiji *opravdavale* svoje protucrkvene akcije oduzimanja vrtića, željom da se ove ustanove daju onima "*... koji bi bezuvjetno vršili pogodniji utjecaj u odgajanju djece u duhu današnjice*".⁷⁵

U tom začaranom krugu *neimaštine i nesposobnosti*, sindikati su izvlačili vlasti iz neprilika. Često su znali organizirati dobrotvorne akcije prikupljanja odjeće, obuće, novca pa čak i hrane. Najraširenije su bile akcije *dobrovoljnog* davanja dnevnih zarada radnika poglavito za isplaćivanje mirovine unesrećenim, iznemoglim i ostarjelim

72 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:553. Referat od 26.XI 1945. br. 1332-1945.

73 DAP, ONOI, (1945-1946), k:3: referat D. Diminića na Oblasnoj narodnoj skupštini 9.XII 1945.

74 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:553. Referat iz veljače ili ožujka 1946.

75 DAP, ONOI, SO, (1946), k: 20, f:XII: Zapisnik sa konferencija pročelnika soc. odjel. kot. i grad. NO. od 8-10. siječnja 1946. Dopis od 31.I 1946. br. 384/46.

radnicima te izdržavanje djece i staraca smještenih u domovima.⁷⁶ No kako to nije mogla biti dugoročna politika a problem je postao kroničan počelo se u drugoj polovici 1946. godine s ukidanjem dječjih i staračkih domova po Istri i njihovom centralizacijom.⁷⁷ Ipak, treba reći da je po odlukama vlasti u Istri pomoć dobivalo 2.118 obitelji, prosječno od oko 2.239 lira. Trajnu narodnu pomoć primalo je 2.093 obitelji u prosjeku 880 lira a privremenu narodnu pomoć primalo je 507 obitelji sa 814 članova u prosjeku 1.157 lira mjesečno.⁷⁸ Iz Istre se ipak za kolonizaciju prijavilo 387 interesenata.⁷⁹ Bile su to one obitelji koje doista nisu imale razloga za ostanak. One najsiromašnije čija je imovina mogla "...stati u dva drvena sanduka."⁸⁰

Socijalni odjel Oblasnog NO za Istru uzeo je u obzir i isplatu tzv. "Sussidi militari" i "Presenti alle Bandiere" iako su ove potpore po ranijim talijanskim propisima imale privremeni značaj i bile isplaćivane samo za vrijeme rata, kako bi se pomoglo "...neopskrbljenim obiteljima poginulih, zarobljenih i nestalih talijanskih vojnika."⁸¹ Tako se nastojalo pomoći u prvim danima "...izgradnje nove Istre..." svima bez razlike: onima iz austrijske vojske, talijanske ili partizanske bez obzira jesu li pripadali talijanskim garibaldincima ili NOV. Ova se pomoć samo u nekim kotarima u potpunosti isplatila a u nekima samo polovično.⁸²

Uvidom u dokumente financijskog poslovanja odbora može zamijetiti stalna i snažna birokratizacija koja je na sebe počela više trošiti nego što je trošila na one kojima je pomoć bila potrebna. Osim što su se razni odbori i komisije stalno množile, rasli su i troškovi poslovanja odbora do paradokálnih visina. Tako primjerice po nekoliko su puta viša sredstva naznačena kao *lične prinadležnosti*, *lični rashodi* ili *putni troškovi* no što je primjerice stavak *prehrana pitomaca* (misli se na dječje domove), *prehrana staraca*, *obdaništa*, i sl.⁸³

76 DAP, ONOI, SO, (1946.), k: 20, f:XII: Dopis od 27.II. 1946. br. 2010./46.

77 DAP, ONOI, SO, (1946.), k: 20, f:XII: Dopis od 25.VI. 1946. br. 2905./46

78 DAP, ONOI, SO, (1946.), k: 20, f:XII: Dopis od 22.VII 1946. br. 3677./46. Izvještaj o radu u 1946. godini. Oblasni NO za Istru Odjel socijalne politike upućen Tajništvu ONO za Istru u Podlabinu.

79 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:553. Referat od 26.XI. 1945. br. 1332.-1945. 80 Izjava I.M. od 8. XI. 1997.

81 DAP, ONOI, SO, (1945.), k:553. Referat od 26.XI. 1945. br. 1332.-1945.

82 DAP, ONOI, SO, (1946.), k:20:f:VII: zapisnik od 25. I. 1946.

83 DAP, ONOI, SO, (1946.), k: 20, f:XII: Dopis od 22.VII. 1946. br. 3677./46. Izvještaj o radu u 1946. godini. Oblasni NO za Istru Odjel socijalne politike upućen Tajništvu ONO za Istru u Podlabinu.

Primijećeno od strane odbornika Oblasnog odbora da pojedini kotarski i gradski odbori ne posvećuju dovoljno pozornosti obradi zemlje "...drugova koji su stradali tokom narodno oslobodilačke borbe, kao i obradi zemlje drugova koji se sada nalaze u Jugoslavenskoj armiji, dok u isto vrijeme radne čete i bataljoni obrađuju zemlje većih posjednika," o čemu će se u buduće, kaže se na kraju dopisa "...strogo voditi računa."⁸⁴ U Podlabinu je 31. siječnja 1946. održana konferencija pročelnika socijalnih odjela kotarskih i gradskih NO-a. Prema *Zapisniku* br. 384./46. najveći su problemi Odjela pitanja zbrinjavanja ratnih invalida, demobiliziranih boraca te uopće pitanja raznih vidova pomoći stanovništvu. Takva uloga Socijalnih odjela je i potvrđena na konferenciji : "... da je bitna dužnost Socijalnih odjela da pomažu i zbrinjavaju samo i jedino one siromašne, kojima je pomoć neophodno potrebna da nekako prežive u ovo teško doba općih poratnih nevolja a ne da Socijalni odjeli zauzmu i dobiju karakter novčanog zavoda."⁸⁵

Vojnici JA koji su se tijekom lipnja i srpnja demobilizirali i vratili kućama, dobili su posao ali su kao "zaslužni" veterani tražili veće plaće, više bonova, bolju hranu i neke druge društvene povlastice koje se i uz najbolju volju nisu mogle ispuniti što ih je ispunjavalo nezadovoljstvom. Iste povlastice traže deportirani građani koji su rat proveli po zatvorima ili koncentracijskim logorima vjerujući da nova država ima obvezu platiti im njihovu žrtvu. Ovo je mišljenje bilo vrlo rašireno u Istri.⁸⁶

U gradu Puli, koji je u lipnju 1945. proglašen Zonom A sve do odlaska Savezničke angloameričke vojne uprave u rujnu 1947. gospodarska i socijalna situacija bila je katastrofalna. Granice između Zone A i Zone B pretvorene su u granice koje su dopuštale relativno nesmetan prolaz ljudi ali ne i roba. Poljoprivredni proizvodi iz okolnih sela nije se mogla tek tako unijeti u grad. Stoga je u gradu vladala stroga racionalizacija hrane. Hrana se dijelila na "točkice" ili bonove. Zbog ovakvog stanja ali i zbog političkih prilika građani Pule su govorili da se još uvijek nalaze u ratu.

Racionalizacija hrane dovelo je do kategorizacije stanovništva od kojih je svaka kategorija imala drugačija prava nabave namirnica. Kontrolu racionalizacije imala je Saveznička vojna uprava koja je u drugim prilikama bila odgovorna za podjelu američke pomoći najugroženijem

84 DAP, KNO Buje, (1945.), k:1 Dopis od 27.VI. 1945. br. 3805.

85 DAP, ONOI, SO, (1946.), k:20:f. VII.: zapisnik od 25. I. 1946.

86 DAP, ONOI, (1945.-1946.), k:10. Izvješće KNOO Labin od 11.VII. 1945. br. 1701.

dijelu stanovništva. U prosincu 1946. kategorija *radnika* imali su pravo na 3 kg tjestenine (pašta) 2 kg šećera, oni s obiteljima imali su pravo na još jedan kilogram tjestenine i šećera po članu obitelji. Kategorije umirovljenika i nezaposlenih radnika imale su pravo na 4 kg. tjestenine i 3 kg šećera. One najugroženije grupacije stanovništva bile su posebno pozivane u gradski ured prema registracijskom broju bonova gdje su im povremeno znali dodijeliti dodatnu pomoć. Inače u trgovinama mogle su se kupiti ograničene količine tjestenine i šećera po cijeni od 28, odnosno 139 lira po kilogramu.⁸⁷ Angloamerička pomoć u paketima s osnovnim životnim namirnicama (šećer, sol, brašno, mlijeko u prahu, jaja u prahu, ulje, čokolada za kuhanje, suho voće) bila je jednokratna i nedovoljna. Stoga je cvalo crno tržište hrane, duhana, ulja, mesa i vina uglavnom nabavljenih iz Zone B.

Tamo gdje socijalna pomoć nije stizala ili nije bila dovoljna za preživljavanje, pojedinci su se sami morali snalaziti, uglavnom se baveći nezakonitim poslovima. Krijumčarenje je u Istri oduvijek dio "male privrede", mogućnost preživljavanja, dodatnog dohotka i poboljšanje kućnog budžeta. Tijekom prvih mjeseci poraća u Istri se pojavilo "crno tržište". Samo u razdoblju od dva mjeseca (studeni-prosinac) 1945. godine Narodna milicija u suradnji s Narodnom stražom i OZNA-om u kotaru Buje uhitila je 123 krijumčara koji su krijumčarili iz Zone A u Zonu B i obratno, uglavnom duhan, kavu, šećer, sol, ulje, alkohol, meso i druge namirnice.⁸⁸ Prema izvješćima krijumčarenjem su se bavile cijele obitelji. Za krijumčarenje duhana i hrane "najpogodnije" su bile žene. Samo u studenom i prosincu 1945. prebrojavajući uhićene iz izvješća saznajemo da su privedene 54 žene od ukupno 101 uhićenog uglavnom zbog krijumčarenja cigareta, duhana, ulja i drugih namirnica.⁸⁹ Na jugu Istre krijumčarenje se odvijalo u smjeru Zona B u Zonu A, posebice prehrambeni artikli. Iako je krijumčarenje bilo javno i oštro osuđivano u tisku nazivajući švercere "narodnim neprijateljima" i "ostacima fašizma" ono se vrlo brzo širilo Istrom jer je bilo isplativo. Lovili su se smo krupni krijumčari dok se seljacima gledalo kroz prste. U tom smislu nakon duge diskusije o problemima opće nestašice robe široke potrošnje, oblasne su vlasti početkom 1946. zaključile da se "dopusti" krijumčarenje takvom robom ako ono ne prelezi određene granice, dok

87 L'ARENA DI POLA, 22.12. 1946. br.301.

88 DAP, KNO Buje, (1945.), k:1: Izvješća za studeni i prosinac 1945.

89 DAP, ONOI, (1945.), k:9: Izvješća Upravnog odjela, Pododsjek uniformirane milicije od 11. XII. 1945. br. 6274.

suzbijati treba krupni privredni kriminal. Ovom odlukom o prešutnom odobravanju ovakve vrste "trgovine" vjerovalo se da će narod ipak moći doći do onih artikala kojih u Istri ne bi mogli nabaviti.⁹⁰

Zakonski temelji pravne države u prvim danima nakon oslobođenja Istre, bila je *Odluka o zaštiti nacionalnih časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj* i *Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze* koje su donijete 23. i 24. travnja 1945. Ova se odluka morala striktno poštivati, ali je isto tako u dosta složenoj istarskoj situaciji unijela dosta zabune s politički štetnim posljedicama.

Krivičnim djelima "protiv nacionalne časti" smatrala su se sva djela kojima se vrijeđa čast naroda ili su usmjerena protiv osnovnih interesa naroda i tekovina "...na kojima se izgrađuje demokratska federativna Jugoslavija."⁹¹ Odluka se odnosi prije svega na djela ratnih *zločinaca i narodnih neprijatelja*. Ova se djela mogu sankcionirati gubitkom nacionalne časti, prisilnim radom, djelomičnom ili potpunom konfiskacijom imovine ili novčanom kaznom i izgonom. Krivnja za ova djela ne zastarijevaju. Iako se osnivaju sudovi za zaštitu nacionalne časti u okruzima, za iste delikte stranog državljana ili nacionalnost sude vojni sudovi. Sudovi su za svoj rad odgovorni ZAVNOH-u. Zakon je imao 15 članova i predviđao je sankcije u slučajevima privrednog kriminala i sabotaze. Osim toga nalagao je NOO-ima da se osnuju odbori koji će nadzirati trgovce i obrtnike kako ne bi vršili prevare. Utvrđena je i sudska nadležnost s obrazloženjem da se uvjetne kazne ne mogu izricati kao ni da takvi nezakoniti poslovi zastarijevaju.⁹²

Koje su greške učinjene u tim prvim danima uspostave pravne države od strane Upravnog odjela? Najčešće su griješili niži organi Upravnog odjela jer su sami kažnjavali administrativne prijestupe koji su bili u nadležnosti suda. Tako je primjerice Upravni odjel kotarskog NO-a Žminj 21. lipnja 1945. izrekao administrativnu kaznu za djela koja su se imala kazniti po *Odluci o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj*, a da zabuna bude još veća, tu je nezakonitu presudu objavio u Glasu Istre od 28. lipnja 1945. br. 55. bez obzira što je dogovoreno da se presude ne smiju javno objavljivati bez odobrenja Oblasnog Upravnog odjela.⁹³ Bilo je još slučajeva ovakvoga bezakonja među or-

90 DAP, ONOI, (1945.-1946.), k:1 Zapisnik Izvršnog odbora ONOI od 5. II 1946.

91 DAP, KNO,Buje, (1945.) k:3 Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

92 DAP,ONOI, (1945.), k:9 Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze.

93 DAP, ONOOI,(1945.-1946.), k:9: Izvještaj Upravnog odjela od 5.

ganima koje štite zakon. Kotar Labin je sankcionirao tako krađe, što je također stvar suda, dok je NO Čepić dao kazniti jednog odbornika na dva mjeseca prisilnog rada jer nije htio na traženje NO-a dati "svoga praščića".⁹⁴ Sve su te kazne kasnije poništene od strane Oblasnog odjela. Događali su se i mnogo teži slučajevi zlorabljenja vlasti. Bio je to slučaj javnog suđenja koji je organizirao kotarski NO Kras, nad bivšim fašistom Imperlinijem koji je tom prilikom osuđen na smrt strijeljanjem. Presuda je odmah i izvršena. U takve se slučajeve ubrajaju i dva linča u Vodnjanu i Balama. Ovi su slučajevi bili i politički štetni za novu vlast jer je drugoj strani dao argumente pred Saveznicima u dokazivanju kako na području pod VUJA-om ne postoji *pravna država*, i kako u toj anarhiji stradavaju Talijani. Slični su se događaji događali u Pazinu, Novigradu, Žminju i drugdje, međutim svi odgovorni, posebice oni iz Narodne straže bili su kažnjeni a protiv većine su pokrenuti kazneni postupci.⁹⁵

Jedan o većih socijalnih problema 1947. u Istri bila je nezaposlenost. Prema izvješćima u Istri je bilo početkom godine 8.000 osoba. Zavod za socijalno osiguranje je u vezi s ovim problemom svojim izdacima velikih suma novca značajno opteretio istarsku nerazvijenu industriju. Ovaj je problem postao tim teži što su se zatvarale određene industrije poput brodogradilišta koji su obustavili rad jer nisu mogli dobiti željeznu građu i sl. Gospodarska nekoordiniranost, nesposobnost, neumješnost direktno se odražavala na stanje društva.⁹⁶ Glavna je posljedica opće osiromašenje istarskog društva, odnosno u konkretnim prilikama puljskog kotara povećanje broja siromašnih obitelji ali i sve više onih koji su htjeli emigrirati.⁹⁷

Pedesetih su godina stvoreni socijalni i gospodarski uvjeti ponovnog preoblikovanja identiteta Istre, identiteta koji će razvijati sve do 90-ih godina XX. stoljeća.

kolovoza 1945.: Glas Istre, 28. lipanj, 1945. br.55.

94 DAP, ONOOI,(1945.-1946.), k:9: Izvještaj Upravnog odjela od 5. kolovoza 1945.

95 ISTO.

96 DAP, ONOI, IO, (1947.), k:1: Zapisnik Izvršnog odbora ONOI od 15. II 1945.

97 DAP, NOK Pula, (1948.),k:1 Zapisnik sjednice Narodnog odbora kotara Pula od I.VII. 1948. Godine 1948. socijalna politika u kotaru Pula predviđjala je pružanje socijalne pomoći 305 siromašnim obiteljima. Za lijekove siromašnim osobama isplaćeno je 8644 dinara dok su 72 obitelji kao žrtve fašističkog terora dobile pomoć.

Darko Dukovski
Istra XX. stoljeća (1900.-1950.): Promjene identiteta (socijalni i gospodarski uzroci)

ISTRA XX. STOLJEĆA (1900.-1950.): PROMJENE IDENTITETA (SOCIJALNI I GOSPODARSKI UZROCI)

Ključne riječi: Istra, XX. stoljeće, identiteti

Istra od kraja XIX. do kraja XX. stoljeća pokazuje brze i stalne mijene identiteta. Istra je stjecište ali i borilište različitih naroda, jezika, kultura i običaja. Istra u razdoblju od stotinjak godina prolazi kroz brojne i snažne procese društveno-političkih i gospodarskih promjena koje su dakako utjecale na promjene sastavnica njenog identiteta. Problem je prepoznati taj identitet ili identitete jer se čine višeznačnim i eteričnim. Ono što razlikuje Istru od ostalih hrvatskih zemalja ali i europskih regija je činjenica da su slojevi istarskog društva toliko umreženi da ne opstaju jedni bez drugih, tj., u suprotnom, nužno se iz temelja mijenjaju, te pri tom gube osjećaj kontinuiteta.

L'ISTRIA DEL XX SECOLO (1900-1950): CAMBIAMENTI D'IDENTITÀ (FATTORI SOCIALI ED ECONOMICI)

Parole chiave: Istria, XX secolo, identità

Dalla fine del XIX secolo alla fine del XX secolo l'Istria dimostra rapidi e costanti cambiamenti d'identità. L'Istria è luogo di confluenza, ma anche arena di popoli, lingue, culture ed usi differenti. Nell'arco di cent'anni l'Istria passa attraverso numerosi e forti processi di ridimensionamento sociale, politico ed economico, che hanno contribuito al cambiamento delle componenti della sua identità. Il problema sta nel riconoscere l'identità o le identità perché sembrano ambigue ed eteriche. Ciò che distingue l'Istria dalle altre terre croate, ma anche dalle altre regioni europee, è il fatto che gli strati della società istriana sono talmente interconnessi da non poter sopravvivere gli uni senza gli altri.